

УДК 94: [336.74:316.343:63-051-058.12 (477.74)]

ФУНКЦІОНУВАННЯ КРЕДИТНО-БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ БЕССАРАБСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ЯК ПРОВІДНОГО НАПРЯМКУ ДІЯЛЬНОСТІ НОБІЛІТЕТУ

О. Михайлов
викладач,

Ізмаїльський державний гуманітарний університет

У статті проаналізовано певні чинники дворянських адміністративних та фінансових ініціатив за рахунок ресурсів кредитних та банківських установ. Охарактеризовано важливі етапи співробітництва повітових і губернських органів влади; клопотання перед урядом про відкриття кредитних товариств. Розглянуто двосторонню співпрацю нобілітету та земських кас губернії. Висвітлено позарегламентне кредитування цих установ.

Ключові слова: *дворянство, кредит, земська каса, позика, вклад, Бессарабія.*

У сучасних наукових працях вітчизняних вчених активно досліджується економічна історія. Зміщення дослідницьких акцентів та наукового ракурсу на окремі галузі економіки дозволяє більш поглиблено уявити економічні і соціальні трансформації, які панували в суспільстві. Дослідження адміністративної та безпосередньої участі дворянства в системі кредитно-банківських відносин на теренах Бессарабської губернії дозволяють не лише обережно формулювати певні гіпотези, а й обґрунтовано стверджувати про існування причинно-наслідкових зв'язків та значимість цієї галузі в контексті загального економічного розвитку.

Певні аспекти історії кредитно-банківської системи Бессарабської губернії та участь у її становленні дворянства розглядалися багатьма дослідниками, але це питання потребує більш ретельного і комплексного дослідження. До публікацій радянського періоду відноситься монографія Д. Шемякова [1], який залучив до дослідження вагомий статистичні матеріали щодо діяльності установ дрібного кредиту. Змістовними, на наш погляд, є розвідки сучасних українських учених, котрі досліджують різні аспекти роботи кредитних установ та нобілітету. Порівняльний аналіз фіскальної та кредитної політики імперій Романових та Габсбургів провів історик В. Орлик [2].

Особливу цінність для розробки даної тематики становить дослідження Л. Циганенко [3], у якому значна увага приділяється торговій і кредитно-фінансовій діяльності дворянства Бессарабської губернії. Загальну характеристику розвитку дрібного кредиту та банківської системи в Україні того часу містить історико-економічне дослідження Т. Балабушевича, В. Барана та ін. [4].

Мета статті – визначити взаємозалежність розвитку кредитної системи з комерційною та управлінською діяльністю дворянства та висвітлити адміністративні та фінансові ініціативи нобілітету за рахунок ресурсів установ кредитно-банківського сектору.

У 1860 р., за рік до скасування кріпацтва і початку реформ, відбувалися кардинальні зміни в центральному апараті та організації кредитно-банківської системи Російської імперії. Саме тоді були ліквідовані два головні державні банки: Комерційний та Позичковий. Обидві системоутворюючі кредитні установи характеризувалися непомірними ознаками фаворитизму: перший – для дворянства, другий – захищав інтереси іменитого купецтва. Було вирішено створити єдину

центральну банківську установу, яка б увібрала в себе характеристики своїх попередників, мала величезні емісійні та функціональні можливості, мережу філій, відділень і кас по всій імперії. Цією установою став Державний банк Російської імперії. Головним недоліком цього банку, який отримував підтримку держави, стала надмірна орієнтація на аристократичну клієнтуру. Банк відкрив Кишинівське відділення у Бессарабії та каси в повітових центрах губернії.

Звичайно, представники дворянства Бессарабської губернії стали активними учасниками діяльності кредитно-банківської системи. Вони отримували величезні позики за низькими або навіть безвідсотковими ставками, часто брали відстрочки у здійсненні обов'язкових платежів. Така ситуація негативно позначилася на діяльності банку. Центральна банківська установа, через яку проходили основні державні фінансові потоки мала постійно відволікати свої ресурси на погашення дворянських кредитних боргів та на покриття їх фінансових витрат, пов'язаних із комерційною активністю. Бессарабська губернія не стала у цьому сенсі винятком. Представники монолітних дворянських родів Стурдзи, Крісті, Леонарди, Руссо, Манук-беї та інші, постійно знаходилися у списках боржників з вражаючими грошовими показниками.

Незважаючи на неприховану підтримку дворянства з боку державного кредитування, архівні матеріали містять відомості про незадовільне ставлення губернського нобілітету до існуючої урядової кредитної політики. На робочих зібраннях, навіть на сторінках періодичних видань, аристократи наголошували на необхідності створення вигідних умов кредитування для привілейованої верстви населення. Така, часто невдячна оцінка державної банківської та кредитної політики по відношенню до нобілітету виглядає алогічною на фоні загалом занедбаної системи дрібного кредиту.

Місцеве дворянство виявляло ініціативу щодо відкриття кредитних установ у регіоні. Особливо це стосувалося губернського чиновництва. Наприклад, голова Бессарабської губернської земської управи, дійсний статський радник І. Крісті повідомляв у листі до повітових земських управ 24 лютого 1897 р.: «Губернські земські збори постановою від 12 січня 1897 р. уповноважили губернську управу клопотати перед урядом про дозвіл земствам відкривати сільські банки та інші установи дрібного сільського кредиту ...» [5, арк. 410]. Таке повноваження у відкритті кредитних установ у повітах центральної Бессарабської управи надав спадковий дворянин, тайний радник І. Катаржі, який на той час головував у губернських земських зборах [6, с. 5]. Проте частими були випадки, коли аристократи губернії самостійно обробляли інформацію відносно нових кредитних установ.

На ім'я голови Аккерманської повітової земської управи дворянина В. Пуришкевича 4 лютого 1902 р. було направлено доповідь, у якій зазначалося, що внаслідок подання від 18 січня за № 564, Корочанська земська управа «мала честь» передати в Аккерманську один екземпляр друкованих журналів Корочанського XXXVI чергового земського збору, на стор. 131 якого було розміщено доповідь управи про кредитні товариства й один екземпляр зразка статуту кредитних товариств. У ньому знаходилися вказівки щодо відкриття такого товариства, форма прохання до міністерства фінансів і форми відомостей, які обов'язково мали бути прикріплені до прохання [7, арк. 68]. Отже, ми бачимо зацікавленість дворян земств Бессарабської губернії у впровадженні нових ефективніших форм кредиту.

Статистичні дані свідчать про збільшення чисельності товариств: на початку ХХ ст. у Бессарабії їх нараховувалося лише 3; у 1910 р. їх було 130, у 1913 р. – 231, а у 1917 р. – вже 270 кредитних товариств [1, с. 173].

У різних документах знаходимо відомості про схвальне ставлення до кредитних товариств. Так, у листі на ім'я спадкового дворянина В. Навроцького за 1905 р. наголошувалося на тому, що метою кредитних установ було надання у важку хвилину жителям села потрібної їм для господарства суми [7, арк. 23].

Раніше існували волосні каси, але вони виявилися непридатними для села й у більшості випадків майже припинили свою діяльність, оскільки за ними не було належного догляду, справи велися невміло, часто не зовсім вигідно. Справами цих кас завідували одноосібно волосні старшини. Самі жителі волості ніякої участі у справах каси не брали і розпоряджатися видачею грошей не могли. Позики, що видавалися з каси на особистий розсуд старост, нерідко потрапляли у неблагонадійні руки, або позиками користувались люди, що не потребували допомоги, виплати затягувалися, рахунки заплутувались і гроші зникали, а каси існували потім лише на папері. Тому волосні каси виявилися неефективними для сільського населення.

Кредитні товариства відрізнялися від волосних кас, перш за все, тим, що вони створювалися не волосним товариством, а декількома окремими мешканцями будь-якого стану (не менше 20 осіб). Вони мали погодитись бути членами таких товариств, підписати статут і прохання про затвердження останнього. Ці особи ставали засновниками товариства і вважалися його господарями, тому на загальних зборах обирали зі свого оточення правління й раду. Причому правління видавало позики, отримувало їх і приймало вклади. Рада спостерігала за справами, перевіряла звітність і ревізувала правління. Загальні збори, до яких входили усі члени товариства, складали згідно зі статутом порядок, за яким рада і правління повинні були вести справи, перевіряли, чи правильно вони діяли, вказували, кому і за які відсотки видавати позики, скільки приймати вкладів, затверджували звіти, приймали нових представників до товариства тощо [5, арк. 123].

Таким чином, кредитні товариства були надійнішими, зручнішими і відповідальнішими для сільського населення. Відкривати їх було легше, оскільки гроші на обіг такого товариства давав Держбанк, а іноді й земство [7, арк. 24].

Разом з тим з'явилась ціла низка труднощів щодо ефективного їх функціонування у Бессарабській губернії. Так, в одному з документів спадковий дворянин В. Пуришкевич зазначав: «Розвитку кредитних товариств заважає високий обсяг відсотків, що стягується Міністерством за позики капіталів; земство могло б у цьому відношенні значною мірою полегшити справи товариства, позичивши їм оборотні капітали за нижчими відсотками зі спеціальних коштів. Другою, вагомою перешкодою діяльності кредитних товариств є відсутність підготовлених осіб для ведення справи товариства, бо справи ці, особливо система складання рахунків і визначення розмірів позик, були не під силу малограмотним особам. Значно полегшити справу в такому випадку може земство: увійшовши до складу товариства членом-підкувальником, воно може через своїх агентів і контролювати, і спрямовувати справи товариства; допомога його стосовно цього буде вагомішою для населення, ніж допомога інспекторів кредитних товариств, які призначаються по одному на всю губернію, у той же час виконуючи обов'язки, що і в інших відділеннях Держбанку...» [8, арк. 20]. Тобто, саме представники нобілітету в якості земських чиновників ставали необхідними учасниками та координаторами справ кредитних товариств.

Дія кредитних установ у Бессарабії мала значний успіх. Збільшувався фінансовий обіг, зростав капітал, з'являлася довіра населення. Це було характерним явищем і для функціонування земських кас у губернії. За статистичними даними, у 1914 р. земських кас у Бессарабській губернії було 8, сума їх балансу дорівнювала 13,3 млн. руб., з неї 11,8 млн. руб. виділялося цими касами саме на позики [1, с. 170].

Поступово розвивалась інфраструктура кас, відділення яких розповсюджувалися по всій Бессарабській губернії. Так, у земській касі дрібного кредиту Оргеєвського повіту в 1911 р., головою якої був дворянин В. Антоновський, існувала посада агента для з'ясування кредитоздатності позичальників, яку займав поміщик П. Кирика [9, с. 246]. Це свідчить про ретельну перевірку благонадійності клієнтів, які отримували позику.

Діяльність земських кас відзначалася високим рівнем доступності при організованому контролі своїх позичальників. Наприклад, в оголошенні Кишинівської земської каси дрібного кредиту 1914 р. міститься інформація про діяльність каси. Кредитна установа, підпорядкована Кишинівській земській управі під керівництвом поміщика М. Главче, приймала вклади, за які сплачувала клієнтам 4,5% річних за безстрокові вклади і 6% – за строкові. При цьому клієнтам надавалися такі пільги: з відсотків, що отримували клієнти за свої вклади, не стягувався 5% державний збір, вкладники звільнялися від гербового збору, у випадку смерті клієнта його вклад отримувала особа, яка була вказана при внесенні вкладу без документів та податків. В оголошенні зазначалося, що каса надавала позики виключно установам дрібного кредиту Кишинівського повіту. За позики в основний капітал каса стягувала 6% річних, а за короткострокові – 7-8% [10, с. 8]. Це свідчить про те, що каса діяла лише в межах повіту, до якого була прикріплена. Правління в касах Бессарабської губернії очолювали ті, хто належав до дворянського і купецького стану, мав особисте звання або бюрократичний чин. За незначним виключенням, до складу кас могли входити працівники, що не мали чину. Саме дворяни вирішували, хто міг отримати позику та на яких умовах.

Участь дворянства в діяльності установ дрібного кредиту мала двосторонній характер. На початку ХХ ст. дворяни з одного боку, виступали адміністраторами в організації сприятливої нормативної та функціональної бази установ, з іншого – використовували фінансові потужності цих установ для реалізації певних індустріальних проектів, благоустрою міст, вирішення особистих і посадових завдань.

Велике значення для розширення економічних зв'язків і торгівлі мала розбудова шляхів сполучення. Дворяни-підприємці ставали активними учасниками розвитку транспортної інфраструктури регіону. За даними Л. Циганенко, ще в 40-х роках ХІХ ст. в Одесі виник комітет з поліпшення шляхів, більшість членів якого склали дворяни. Інтенсивно розвивався і міський транспорт [3, с. 278]. Для успішного розвитку такої інфраструктури дворяни отримували своєчасну допомогу у формі грошових позик у місцевих кредитних організаціях.

Спостерігається ця тенденція у діяльності дворян адміністративного центру губернії – м. Кишинів. Залежність промисловості від банківських установ часто супроводжувалася необхідністю залучення іноземного капіталу. Взагалі, іноземні промисловці на вигідних умовах створювали підприємства в регіоні. Звичайно, залучення зарубіжних товариств та організацій відбувалося за посередництвом бессарабського дворянства. Саме керівник Кишинівської міської управи, аристократ М. Главче у квітні 1911 р. уклав з Бельгійським товариством договір на 40 років про перебудову трамваю з кінної тяги на електричну. Товариство зобов'язувалося виконати цю роботу за умови забезпечення трамвая електроенергією з міської електростанції. Варто наголосити, що електроенергія для бельгійців коштувала дуже дешево: від 4 до 5,5 коп. за кВт-годину – в 5-6 разів нижче, ніж вона відпускала приватним особам міста. Кишинівський трамвай виявився крупним споживачем електроенергії. У 1915 р. він витратив 1,5 млн. кВт-годин і 3,4 кВт-годин загального виробництва міської електростанції або 44%. На це було витрачено 872 тис. рублів. Для покриття витрат міська управа в грудні 1913 р. отримала в міській земській касі дрібного кредиту позику на 35 років у розмірі 1 млн. рублів. На посаді голови цієї каси також перебував дворянин М. Главче [1, с. 193]. Залежність міського транспорту від іноземного капіталу супроводжувалася зростанням заборгованості Кишинівських банкам і кредитним установам.

Кредитні установи допомагали аристократам губернії у провадженні своїх професійних управлінських обов'язків, здійсненні адміністративних робочих планів. Така

фінансова політика представників земств, повітових управ, інших органів місцевого самоврядування реалізовувалася навіть у кризові роки.

Зі звіту голови управи дворянина А. Ярошевича для надзвичайних земських зборів від (9 травня 1917 р.) стало відомо про прохання надати Правлінню каси повноваження з підписання у поточному році позик до мільйона рублів (1 000 000 руб.) через те, що надане минулого року повноваження на укладання позик до восьмисот тисяч рублів (800 000 руб.), у зв'язку з операціями каси минулого року, було недостатнім [11, арк. 156].

Функції земських кас, позики яких спершу були призначені для сільських союзних артілей та дрібних кредитних установ, все більше зростали. У 1917 р. у зв'язку із загостренням політичної та економічної кризи збільшилося навантаження на земські каси. Саме наприкінці цього року спадковий дворянин, голова Аккерманської земської управи, А. Ярошевич наполегливо вимагав від земської каси дрібного кредиту надати значну позичку для вирішення потреб управи.

Правління каси відповіло дворянину: «До цього часу земська управа вже позичила в касі 550 000 рублів, а загальна кількість виданих позик складає 850 000 рублів. Тобто, управа вже є найбільшим боржником установи. До того ж, каса має виконувати свої зобов'язання перед вкладниками. Загальна сума вкладів – 1 500 000 рублів. Активи, якими володіє каса, складають 700 000 рублів (ці кошти зберігалися в різних кредитних установах і могли поступити звітти лише чеками, а не грошовими знаками). У разі вимоги вкладниками своїх вкладів, каса має у своєму активі лише 700 000 рублів, тобто 50 коп. на 1 рубль вкладів. Беручи до уваги ці факти, навіть якщо б управа взяла на себе відповідальність за спроможність нашої установи реалізувати обов'язки перед вкладниками, каса не має в своєму розпорядженні коштів для видачі позички».

Незважаючи на таку категоричну відповідь правління Аккерманської каси дрібного кредиту, А. Ярошевич адресував цій установі повторний запит, у кому пояснював, що вже на той момент каса забезпечувала кожен рубль вкладників лише 50 копійками, а всі інші установи взагалі припинили видачу вкладів. Проте, земська управа вважала: «можливим і безпечним для каси дрібного кредиту надати ще одну позичку управі в розмірі 70 000 рублів» [12, с. 89].

Таким чином, велика кількість представників бессарабської аристократії не стояли остороно проблем, пов'язаних із формуванням дрібної кредитної сфери. Маючи в своїх повноваженнях важелі чиновницької адміністративної влади, дворяни сприяли утворенню кредитних закладів шульцеделічівського типу, спонукали до утворення подібних установ сільську громаду, надаючи спеціальні роз'яснювальні консультації, виділяючи особливі матеріальні кошти на їх організацію. На цьому участь дворянства в кредитній сфері не закінчувалася. Аристократи активно використовували грошові ресурси центральних повітових кредитних установ, таких як земські каси, не тільки за призначенням, але й для вирішення своїх професійних завдань.

1. Шемяков Д. Е. Очерки экономической истории Бессарабии эпохи империализма / Дмитрий Сторович Шемяков. – Кишинев: Штиинца, 1980. – 252 с.
2. Орлик В. М. Селянство України в фіскальній політиці імперії Романових і Габсбургів / В. М. Орлик // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – 20___. – Вип. 13. – С. 83-86.
3. Циганенко Л. Ф. Дворянство Півдня України (др. пол. XVIII – 1917 рр.) / Л. Ф. Циганенко. – Ізмаїл: СМІЛ, 2009. – 384 с.
4. Економічна історія України : Історико-економічне дослідження : в 2 т. / [авт. кол.: Т. А. Балабушевич, В. Д. Баран, В. К. Баран та ін.]; відп. ред. В. А. Смолій. – [Т. 2.]. – К.: НАН України . Інститут історії України. Ніка-Центр, 2011. – 696 с.
5. Комунальна установа «Ізмаїльський архів» (далі КУІА), Ф. 47. Аккерманская уездная земская управа, Оп. 1., Спр. 10. Переписка с Бессарабской губернской земской